

Csengery Kristóf

ELŐTTE, KÖZBEN, UTÁNA

Az éjszakai utcán összevert
 áldozat, aki hajnalig saját
 vérében fekszik öntudatlanul,
 s csak a kórházban ébred fel, napok
 múltán könnyebben talál majd magára,
 türelmesebben várja, hogy a tört csont
 beforrjon s a zúzódások lilája
 sárgán és zöldön át újból az ép hús
 színére váltson, és egyáltalán:
 segíti őt épülni, legbelül
 meg is békélni, ha láthatja arcát
 a támadónak, tudhatja nevét s azt,
 hogy mit gondolt, mielőtt ütni kezdett,
 mit gondolt közben s mit gondolt utána?

ÁLOMITTASAN

Valami káromlásszerű
 szitok, ha ocsúdsz, szájadból a köszöntés.
 Nincs benne se kedv, se derű:
 mintha egy részeg okádna a söntés

előtt, olyan. Ki tudja, talán te
 is hánysz ilyenkor: álmokat
 öklendezel; képek csorognak az ébredés falán – de
 úgy látszik, mégis túl sok marad

benned, hogysem szeretni tudnád
 a tapintható valót, mely reggelente
 lehántja rólad a dunyhát,
 s kitép az édes nirvána-előleg, a tudaton túli tente

lágyméhéből. Felkelsz, a dolgotat teszed,
 teljesíted a napi parancsot,
 s nem érted, mi az ok, miért nem lehet
 a létezés körén kívül maradnod.

Fischer Mária

DIREKT ÉS HAGYOMÁNYOS

Arckrém, rúzs, dezodor, púder. Hamvasodik tőlük a bőr. Ki lehet menni a házak elé, elvisz a busz. Karalábét, kék rizikét akarok venni, babot, krinolint. Nem mindegy, hogyan is néz ki az ember a városban – városi nők közt –, a jeles piacon, pénteken. Észreveszem hátamnál a zsebest, jósok, kéregetők sanda szemét. Sietek, nem sietek, haladok; nagy hasakat kerülök, nagy kerülővel. Igéz, vonz a zshivaj, a káposzták zöldje fölött bágyadozó, laza fény. Serceg a zsír valahol, látom a lángosevőt, hurkafalót, szotyolát félreköpőt. Aranyos körtehalom csalogat, szatyrom csak nehezül, húzza a kéz inait –

MÁSFÉLE VÁLTOZAT

Pénélopé fonalát rágja a moly s az egér; gyászos szóttese rég macskaszaros, levizelt rongy. Sokasodnak a szolgálak, és mind takarít, mind kibeszéli a titkok velejét, a halál titkait. Ithaka népét felkapja Zeusz, parti fövényre havat szór, sőt szór, köveket – Visszatalálni kevésnek bizonyulhat a föld útjain egy rege, egy másik Odüsszeusz, egy szebb nő esküje. Nincsen hosszabbra szabott emberidő. Az elaggott rend isteneit senki sem őrzi, ha egyszer kiderül, hogy avul bennük a hajdani tartás; ha szavak, szerepek tűnnek el éveken át, mindig nyomtalanul – s épp igazolt igazak nélküli árny a király.

Gerevich András

TRAGÉDIA

Nem száll fel a villamosra,
pedig az egyre csenget,
de ő csak áll, félig a lépcsőn,
és összeokádja a kabátját, a pulóverét.
A négyes-hatos berregése
talán elnémítja a belső csörömpölést,
és a szokatlan csendben
visszaszédül a járdaszigetre.
Bevágódik előtte az ajtó.

A körúton egy padon ülök,
rágyújtok egy cigarettára.
Ahogy elindul a villamos,
ő hátraszédül,
majd előrebukik,
és beesik a két kocsi közé.
Röviden üvölt.
Megcsikordul a fék.

De nem, nem ez történt.
Áttántorgott az úton,
ledőlt mellettem a padra,
és rögtön elaludt.

INTERJÚ

Hatvanöt év távlata
nem világosul meg
egy hét után sem.
Gimnáziumi évek.
Nyugdíjas professzor
(nyakkendő, öltöny)
ül velem szemben,
és a felvevőtől bűg
az üres osztályterem.
Ápolt, rendezett ráncok

tekeregnek az arcán,
hátha hullámaival
partra sodródik
a múlt néhány éve.
A szemét hunyorítja.
A szék recseg.
Megvakarja a térdét.
Van ezer más dolog:
ég Drezda,
jönnek a szovjetek,
kifosztják a házat.
Van, akire Auschwitz,
másra Szibéria vár.
Ne haragudjon,
amit kérdez,
nem jut az eszembe.
Megérzések. Megérzések.
Van, aki Sydneybe,
más Torontóba ment.
Ne haragudjon,
régen volt nagyon,
és a háborúban
elpusztult minden
kézzelfogható emlék.
És az osztály fele.
Ne haragudjon.

Szentkuthy Miklós

[ALDOUS HUXLEYRŐL, KÉTSZER]

Közzéteszi Tompa Mária

Szentkuthy-Pfisterer Miklós egyetemista korában, 1930-ban (a PRAE írása közben!), Yolland Arthur professzor biztatására küldte el a *Magyar Szemlé*nek az alább elsőként következő tanulmányt, amelyet azonban a folyóirat nem közölt. Az indokot nem ismerjük. Két kézírásos változat van birtokunkban, egy piszkozat, ame-

lyet aztán ő maga tisztázott le, erősen javítva az eredeti szöveget. Ez utóbbit közlöm itt.

A második írás könyvismertetés, amely 1946. július 5-én a Magyar Rádió MAGYAR KÖNYVSZEMLE című műsorában hangzott el.

T. M.

I

Konszolidált anarchia

Aldous Huxley: DO WHAT YOU WILL. *Essays. Chatto and Windus*

Mikor az életben élménytúltermelés áll elő, és kaotikussá fokozódnak a benyomások, akkor azok, akik túlságosan szenzualitással adják át egész egyéniségüket a benyomások áradatának, rendszerint megharagszanak a filozófiákra, logikára és általában az intellektusra. Úgy vélik, hogy a szellem harmonikus rendszerépítése egyáltalában nem felel meg az élmények ellentmondásainak. Tragikus kétségűséget éreznek; az élet, az ösztönös impulzusok, a lelki reakciók és a nyers tényhalmaz olyan viszonyban vannak a rendszeralkotó és egységkereső gondolkodással, mint a kitérő egyenesek a térben. Vannak, akik aktívan ellene fordulnak minden kommentárnak, és elvi ellenségei a dolgok „logizálásának”; vannak, akik elismerik a szillogisztikus gondolkodás jogosultságát és igazságát, csak egyszerűen önmagukért valóknak és irrelevánsoknak érzik az elvont igazságokat. A szillogizmus, a rendszer, sőt a legelemibb gondolatmenet is nem az életben, hanem valami elvont posztulátumban gyökerezik, és az igazságok szigorú hierarchikus országot alkotnak, amely csak önmagához viszonyítva igaz és jogosult, de az élethez egyszerűen semmi köze. A logika csak metafizikai dekoráció, tele precíziókkal és törvényszerűségekkel, melyek azonban egyáltalában nem állnak összefüggésben az étellel. Az élet rohamosan sűríti a legellentétebb motívumokat („*riotously pluralistic universe*” – mondja Huxley egyik angol kritikusa); érzékenységünk mindig finomabb, úgyhogy a benyomások dinamikus ömlése és szakadatlan halmozódása mögött eltűnnek azok a szabályos mértani irányvonalak, amelyeket „az élet rendje” nevében a teleologikus történetfelfogás rajzolt az egyén és az emberiség pályájára. A lélektani nüanszkutatás megbontotta a polgári nyugalmat a lélek belsejében. Ott, ahol egynemű morális alkatrészekről beszéltünk, most kisebb-nagyobb ellentmondások bonyolult telepeire akadunk, és a tudatosítás révén egyforma létjogosultságot adunk ezeknek az antitéziseknek. Mindennél fontosabb lett az a tény, hogy dolgok *vannak*, és elhomályosult az a tradíció, melynek vezérelve mindig az a többlet volt, amelyet a gondolkodás adott hozzá az élet spontán termékeihez. Valamely dolog értékének legfőbb kritériuma a *létezése* és létezésének intenzitása; fölösleges erőlködni a létezés *hogyanjával*, mikor az élet nyugtalan termékenységében sokkal erősebb és mélyebb útmutatások és utalások vannak, mint az önkényes racionalizmus ingadozó erkölcsstanában. Az életösztönnek és a tiszta létezés tényének esztétikája ez a vitalizmus. Túlságosan is esztétikai valami, és ezt rosszálló értelemben mondom. A vitalisták több-kevesebb pátosszal (sőt több-kevesebb logikával) átkozzák a logikát, és egy gyáva mozdulattal beszöknek a „szépség” és a „különösség” azilumaiba, hogy valamiképp kiheverjék az intellektusban való csalódásukat, és kárpoztást keressenek a logika állítólagos csődjéért. Körülbelül minden művészet egy gyáva filozófia álarca: a reprezentálás, amely titkolja az ítélet hiányát; az elfogadás, amely kikerüli a kiválasztást.

Az a romantikus túlzás, amely ezeket a nagyhangú anatómiákat jellemzi, amellyel a logikát és a racionalizmust sírba akarják tuszkolni, elárulja, hogy egyszer nagyon-nagyon fontos volt nekik a racionalitás az életben, és fanfáros életünnepléseikkel titkolni akarják mély kétségbeesésüket az élet irracionális fölé. Néha különös logikai pedantériával érvelnek a logika ellen, és fáradságos levezetéspagódákat építenek,

csakhogy az embereket illogikussá szabadítsák. A relativizmus és pozitívizmus hagyatékát dolgozzák fel egy újabb formában: mindenkinek igaza van, és mindenki téved, viszont van egy dogma, van egy alapaxióma, amelynél fogva átadhatjuk magunkat teljes intellektuális passzivitással az élmények sodrának. Ez az axióma az élet tényének abszolút fix volta: a létezés létezése. A *cogito ergo sum* helyébe ez jött: *sum ergo sum*. Lehet, hogy az a gondolatcsövedék, amely a *cogitóból* indult ki, a *cogítóhoz* viszonyítva igaz, de a felfokozott élet új logikát követel, amely a *summal* kezdi meg az útját. Mindenesetre a vitalisták erre gondolkodás útján jöttek rá, úgyhogy meglehetősen groteszk színben látszanak, mikor oly patetikusan hálátlanok a *raisonnal* szemben. Különben is csak az állatok és a növények képviselik a következetes vitalizmust: aki tudatos apológiáját szövegezi az életelésnek, az már mélyre süllyedt az intellektualizmusban, bármennyire degradálónak érzi is ezt az élet professzionistája.

Az egész vitalizmusban van egy kompromittálón nagy adag fölöslegesség, mind a Gide-félében, mind Huxleyében. Néhány erős benyomásukat úgy akarják értékkelé proklamálni, hogy igazolásképpen mítoszt erőszakolnak mögéjük. Néha tehetetlenek, és ezt elnevezik „alázatos meghajlásnak a tények előtt”. Hisztériások és romantikusok, akik agyonreagáltatják magukat, és a reakciók záporában nem jutnak el ahhoz a nyugalomhoz, amely az értékrangsorokat termi. De ettől a nyugalomtól irtóznak, mert az a meggyőződésük, hogy a tumultus és a káosz természetszerűleg az élet maximumát jelenti.

Huxley első esszéje (ONE AND MANY) a politeizmus ünneplése. Szerinte a sokistenhit jobban reprezentálja azt a káoszt, amelyet a történelem és a lelki élet mutat, és azáltal, hogy az élet minden oldalát és lehetőségét egyenrangúnak hirdeti, az élet teljességét dokumentálja. A vitalistának, mint Huxley, rögeszméje: az élet teljessége. Nincs jogod egyik élményedet igaznak tartani, a másikat hazugnak, egyik tettetted erkölcsösnek, a másikat rossznak. Ha egy élményed *van*, ha egy impulzus *létezik*, hallgass rá, hiszen az élet küldte. Huxley művész, az esztétika inspirálja a filozófiáját: épp ezért nem lehet hinni neki. Egész élete egy művészi attitűd a jelenségekkel szemben, és ebből az élményállapotból akar normális életprogramot alkotni. Politeizmusa csak teatrális igazolása sokoldalú művészi érdeklődésének: nem jelentenek többet neki ezek az istenek, mint amit már régóta mindenkinek – metaforákat. Nagy stíluspompával igyekszik az egész hellén istenkészletet szimultán életre ébreszteni bennünk, de elvégre nincs mindenkinek ilyen művészi mítoszszükséglete. Huxley az az ember, aki addig egyistenhívő, amíg csak homogén fehér fényt látott az életében; mikor egyszer ez prizmán keresztül színekre bomlott, rögtön politeista szimpátiái támadnak, és fontosnak tartja, hogy minden színárnyalatot istenné oktrojáljon. Mert minden árnyalat fontos, minden impulzus egyenrangú.

Az erkölctant valami lélektani arisztokratizmus jellemezte: voltak értékes és értéktelen élmények, volt rangsor; a lélekanalízisen alapuló életkultusz abszolút demokráciát valósít meg a lélek életében: nem ismeri el az élmények hierarchiáját. Nagyön demagóg Huxley szerelme az élet iránt: történelemkritikai szerelemvallása tele van álszintézisekkel, pittoreszk történetidomítással, filozófiai dilettanciával. A szellemtörténet hirtelen egypár drámai antagonizmussá egyszerűsödik, közben állandóan összetéveszti a monizmust és a monoteizmust; a kereszténységet Jézustól kezdve önmagáig tendenciózus antihuxleyizmussá stilizálja; egy sereg Huxley-negatívot mintáz magának Európa múltjából, hogy könnyebb legyen ezeket a mesterségesen preparált ellenfeleket cáfolni. Két önkényesen leegyszerűsített szimbólumra redukálódik a világ ké-

pe: egyik oldalon a madárijesztő aszkéta, a másikon viszont a vér „életes” pirossága. (A mi irodalmunkban is voltak, akik az élet maximumát a megvadult bikában vélték fölfedezni, és csak Minótaurosoknak állították ki az útlevelet az irodalom felé.) A kereszténység beállítása még mindig a voltaire-iánus alapkarikatúra: az angoloknál talán megkülönböztetett konzervatívsággal ragaszkodnak a szabadgondolkodásnak ehhez az egyébként már akadémikussá laposodott formájához. Említettem, hogy erősen esztétikai jellegű ez a vitalizmus, de még sokkal inkább fontos vonása, és itt erősen angol, a morális reformjellege.

Második hosszabb esszéjében (SPINOZA’S WORM) tiltakozik azon meddő törekvések ellen, melyek az embert akár misztikus, akár intellektuális úton túl akarják feszíteni a véges korlátozottságokon, és egy ideálhoz idomítva emberen túlivá torzítják. Az ember sokkal jobban teszi, ha elkerülve az állatok és angyalok távoli világát, igyekszik mindennél teljesebb életet biztosítani magának a „purum humanum” keretein belül. Az intonáló esszében minden élmény nyomában egy fölösleges mítoszcsontk úszott, az egészben volt valami energikus, valami naiv, sőt művészi. De úgy látszik, egy angol nem soká bírja ki a forradalmat és a látat esztétikai célokért: a kellemesen dekoratív start után megjelenik a humanitárius nevelés, és az Olympus átalakul *Sunday-school*-lá. Emberies emberekké kell lennünk. Nem is olyan könnyű. Elfogadni összes lelkiállapotainkat, engedelmkedni apró hisztériáknak: ez a passzív és mindent folyton ölelő élet nem nagyon egyszerű, de azért radikális formában el lehet képzelni olvasás közben. Igaz, hogy a monotonitás gyanús lehetőségei vannak abban a speciális foglalkozásban, hogy az ember a figyelmét kínos feszültséggel állandóan az élet „teljességére” szűkíti: a totalitáshajszja színtelen egyoldalúságba fog fáradni. De mindenestre anarchiának látszott – és kényelmes dinamikával. Azonban jönnek az ideálok és a szabályozások. Blake, Chaucer és az athéni társadalom, melyeket az emberies embernek össze kell egyeztetnie magában, mert noha tökéletes embernek kell lennie, vigyáznia kell, hogy a sarkon álló rendőrrel túlságosan ne jöjjön összeütközésbe. Ami csábító anarchiának indult, nehézkesen mentett kompromisszumra szelődik. Az athéni társadalom mindenféle világnézet számára elasztikus mintának bizonyult: pesszimizmust és harmóniát, fegyelmet és művészetet, szabadgondolkodást és idillt és még sok más mindent ábrázolt állítólag ideális tisztultságban. Huxleynál az emberies embert jelenti a hellenizmus, a harmonikus életkultuszt, a „life-worship”-et. Blake misztikus szószólója az ösztönök jogának, a vágyak kielégítésének és az örökké ditirambikus létezésnek. Chaucer viszont a polgári vitalista, az angol középosztály kedélyes és humorral fűszerezett hedonizmusának képviselője, „*the adorable Chaucer*”. Ezek a különböző oldalai a „life-worship”-nek: inkább attitűdgyűjtemény, mint reális pedagógia kezdése. Huxley nem mer igazán anarchista lenni, tehát nem is százszázalékos vitalista. Aki állandóan lázít, de közben folyton kiegyensúlyoz, fékez, magyaráz, kiegyezik, mentegetőzik, az egy lépéssel sem vitte tovább a helyzetet. Abortált forradalom az, amely örökös kompromisszumokból és korlátházásokból tengődik. „Ereszd szabadjára ösztöneidet, de...” – ez már alig különbözik attól, hogy „fékezd ösztöneidet”. Azonkívül pszichológiai szempontból egészen irreálisnak látszik, hogy az ember tervszerűen legyen illogikus, racionális meggyőződés alapján irracionális, és éber figyelemmel tenyessze magában az ellentmondásokat, de ugyanakkor egyensúlyozza őket, óvakodjék a korlátozó monomániáktól és a túl következetes következetlenségtől. Ez sokkal nehezebb, mint az aszkézis, és kétségtelenül sokkal aszketikusabb. Azonkívül úgyis csak a chauceri ideál van alatta: egészséges középosztálybeli ember sok józansággal és ter-

mészetes humorral, aki nagyon elámulna a politeista kulisszákon, amelyeket Huxley lelkendezett mögéje. Huxley hangsúlyozza, hogy senkire sem akarja ráerőszakolni a vitalizmusát, de ez természetesen nem komoly. Talán egy tantervet is kidolgozott, szaporítva az angol utópiatermelést. Rossz és haszontalan paradoxiókból áll az ő morális újítása: konszolidált forradalom ez, családi és idilli anarchia, tele higiénikus és józan perverzításokkal. Huxleyban a művész és a reális gondolkozású polgár küszködik egymással: az „art” feldobja a rakétát, és a „common sense” valahogy igazolni akarja a l’art pour l’art eksztázisokat – innen a kínos kettősség könyvében. Jól tudja, hogy a teljes szabadság meddőségre vezet, és például a mai amerikai szerelemtípus éppoly rossz, mint a romantikus „grande passion”. A szerelemhez akadály kell, hogy több legyen, mint a szexualitás, de ezt az akadályt nem a morálban kell keresni, hanem D. H. Lawrence-szel egyetértve „az *energia, az élet és az emberi személyiség fogja kiváltani azt a belső ellenállást*”, amely szükséges. A konfliktus a személyiség egy része és a személyiség mint szerves egész között fog lejátszódni (140–144. o.). Tehát ösztöneink termik a vágyakat, ösztöneink gondoskodnak megfelelő gátló dilemmamennyiségről, sőt ösztöneink fogják nem megoldani, hanem esetleg „életté folytatni” a problémáinkat minden racionális beavatkozás nélkül. Érdekes műfaj az utópia.

A későbbi lapokon három szimbolikus ellenséggel igyekszik leszámolni: Assisi Szent Ferenc, Baudelaire és Pascal. Szent Ferencet mint az alázatosság mintaképét és a természetszeretet lírikus úttörőjét szokták ünnepelni, pedig gögös volt, és sejtelve sem volt a természet jelentéséről. Az igazi alázat meghajol a dolgok előtt, és elfogadja valami trance-szerű megilletődéssel a bűnöket is; át kell élni őket, ez a megtisztulás útja. A természetet pedig nem lehet emberi szempontból nézni: a madarakkal beszélgetni és a virágokat simogatni túlságosan antropomorf idill, hiányzik az az intuitív azonosulás a természet titkos tendenciáival, amelyre Wordsworth sem volt képes. (Megjegyzem, Huxley is dzsungelnek indult, és valahogy mégis versailles-osan végzi.)

Baudelaire-tanulmánya egyike a legbiztosabbaknak: elítéli azt a beteges alternatívát, amely Baudelaire szerencsétlensége volt a szerelemben, hogy ti. vagy platonikus hódolatot, szentimentális idealizmust táplált egyes nőkkel szemben (Mme Sabatier), vagy pedig szatanisztikus önkínzással a dekoratív piszkot kereste – nem találva meg a reneszánsz szerencsés középútját, mikor is a Laurák és Beatricék mellett ott voltak a névtelen barátnők és hitvesek, akik derék kis Dantékkal és Petrarciókkal gyarapították Itália népét.

Végül hosszú Pascal-esszéjében összegezi és ismétli megfelelő orkesztrális buzgalommal az életkultusz elveit. Előbb Pascalt haláltisztelővé zsugorítja, felmondja kellő rutinnal a determinista leckét arról, hogy filozófiákban és aszkézisekben, misztikában és elvontságban nem szabad hinni, mert mindezek emésztési zavarainktól függenek; ne hallgassunk a neuralgiásokra és asztmásokra, hanem az egészséges ember ösztöneire. Túlozz, de mérsékeltlen („balanced excess”)! Légy tele ellentmondásokkal, de azért praktikus érdekből lehetsz következetes! Légy nihilista, de neveld szigorú puritán elvek szerint a fiadat (à la Gide), hogy később legyen rutinja a fékezéshez, és egyúttal az élvezetek értéke nagyobb legyen előtte! Légy ember, de jó polgár is egyúttal! Szóval az egész olyan, mintha egy földühített bikát küldene a porcelánkereskedésbe ezzel a tanáccsal: bógj és tombolj, de azért a nagyobb vázákat lehetőleg ne törd össze.

Huxley a totalitás elfogadását és kiélését tűzte ki elvül, és a végén nagyon is szűk határok közé szorította az élet fogalmát. A következetes vitalista nem buktatja meg életélésből oly iskolamesteri kegyetlenséggel a Pascalokat és a Proustokat, mint Hux-

ley. A betegségek és perverz lemondások is tele vannak étellel, a problémákon való agyályos tépelődés éppúgy az élet terméke: rengeteg energia lobog még az impotenciában is, és a meddőknék is joguk van az élet „teljességéhez”. Egy neurózis van olyan szép, mint egy virág, és még a halottaknak is van dinamikai értékük az életegészszen. Mert az élet csak az emberen túlira törekvőkkel, az elvont gondolkodókkal és az örök-ké sterilekkel együtt igazán szép komédia: Huxley a teljes és egész élet nevében kiközösíti a maga életfelfogásából a színészek felét, és egy mindent felszabadító és minden jelenséget agyonrehabilitáló forradalom nevében az életet egypár jókedvű egészséges esztetizáló polgárra korlátozza. Az egészség, a vegetáció, az ösztönélet hibátlan működése és néhány kispolgári szeszély az életnek elég irreleváns részei: mindössze a normalitás van retorikusan túlhangsúlyozva. Egyébként ez az egész vitalizmus nagyszerű alap az ő regényművészetének; kár volt ezt a művészi attitűdöt ódába burkolt terápiává és erkölcsi programmá túlozni.

1930. július 4.

Pfisterer Miklós, Bp. I. Enyedí u. 11/a. I. em. 1.

II

Huxley: Mona Lisa mosolya

Ez a – Cs. Szabó László kitűnő fordításában megjelent – Huxley-kötet négy elbeszélést tartalmaz, amelyek közül azonban csak az első, a MONA LISA MOSOLYA az igazán jellemző és értékes. Amennyire futó jelentőségű a másik három, annyira fontos a címnovella: valóságos vegyi kivonata a nagy Huxley-regények gondolati, lélektani, erkölcsi és alakkezelő módszerének. Egy csillogó (néha talán túlságosan is csillogó) miniatűrben az egész Huxley-világ: amelyről – nem hiszem, hogy eltűlozzuk a dolgot – állíthatjuk, hogy a XX. századi túlérzékeny és túlértelmiségi ember világának egyik legtökéletesebb summája, olyan értelemben, mint ahogy az iskolai könyvekben Dante műve a középkor örült, de logikusan teljes összefoglalása. Ez a Huxley-féle summa keserű, peszsimista, kiábrándult summa. Ha a középkorban mindennek mélyén és tetején ott az Isten, ebben az újkori „ellensummá”-ban minden a végső – hogy ne mondjuk: radikális – *Nihil* körül forog.

Lássuk ezt részleteiben. A MONA LISA-novella főszereplője – akarva, nem akarva – maga Huxley, mint nagy regényeinek annyi hőse, akiket – a balzaci címet módosítva – mind „az értelem fensége és nyomora” címke alá lehetne anyakönyvezni, a KURTIZÁ-NOK FENSÉGE ÉS RONGYAI mellé. Huxley, a művész számára a szépség minden; és mégis vagy éppen ezért a szépség már csak émelet; a művészet neuraszténias bohózat vagy vitustánc neki; nem érdekli már giccs, sem remekmű, sem démoni lelkesültség, sem londoni sznobizmus különbsége; természetes, hogy viszolygó idegekkel érzi a különbséget, de halálos szomorúságában nem érdeklik már a distinkciók... Szerelem? Van felesége, akihez csak önkínzó erkölcsössége köti, anélkül azonban, hogy végtelen kételkedésében hinne egyáltalán valamiféle erkölcsben is. Van egy első számú szeretője (ez a Mona Lisa-mosolyú nő), tele cikázó szfinx- és démonvonásokkal, nagy művészeti és

mondén igényekkel, miközben Huxley érzi, hogy a nő minden démoniája csak üres póz, maskarázó hisztéria és divatlap nívójú sznobizmus. És végül van egy második számú szeretője: szerelmes, érzéki, hűséges kis cicakölyök, de Huxley minden bőséget tehernek érez, minden érzékiségét örömtelen reflexrángatózásnak, minden idillt nyúlós-nyálás ásitásnak. Íme a boldog Huxley-háromszög vagy -négyzög, ha tetszik... Hát akkor miért csinálja, ha ilyen rossz? Mert az ember nem okul tapasztalataiból, és minél okosabb, annál gyengébb, gyávább és balkezeesebb. Nincs Mona Lisa-„szerelme”, csak „ügye”: minden csak „business” (persze nem „üzlet”-értelemben): Shakespeare is, Jézus is, a halál is.

Huxley egyik nagy könyvében írta, hogy a Tolsztoj-féle óriásregényekben nélkülözi a valóság egészen apró, rendesen szégyenteljes és mégis sorsdöntő részleteinek ábrázolását. Itt, kicsiben, látjuk vonzalmát a piszkos kis betegségek és emésztő idegbajok elemző meggyónásához: felesége „rosszul emésztő nő”, egyik szeretőjének szemére állandóan undorító árpaduzzanat kívánczik. Huxley szeme így kegyetlen, irgalmatlan: éppen ezért hirtelen túlirgalmasságok, túlkedveskedések kárpótolják, meddő ingalengésekben. Ől és babusgat. Gyilkossága azonban nem bűn, jóságának pedig véletlen köze sincs már az erőnyhez. Közben, ha eszményien buta szeretője *cimikusnak* nevezi, teljes joggal tiltakozik az ellen. Emberismerete is végletekből áll: mindenki rejtélyes a szemében, és ugyanakkor apátiába taszítóan *közönséges*. Csoda is, sablon is. Szemlélete (elvégre ez a Huxley család vérében van) fanatikusan *élettani*. Barátnőjében a tengeri sün biológiai vaktörvényeit látja letekercselődni – ezek az akváriumai állatok hordják az élet ősi törvényeit, azonkívül még szépek is és rikítóan bolondok. Ősi élettani igazságok és céltalan bohózat: ez a világ, a szerelem minden...

Látjuk már kialakulni a modern „summát”, amire fentebb céloztunk: Szent Tamás hittudományi összefoglalása után íme a *Hiteltenség* sűrített kódexe. Huxley egyetlen tételt sem felejt ki a *Kiábrándulás leltárából*: tudja, hogy minden kimondott szó, főleg emberi viszonyokban és legfőképp a szerelemben, nem lehet más, mint *csak* hazugság: hazugság az erkölcs, hazugság a szerelme, hazugság az érzékisége – és ha ezt így megvallja, akkor már ez sem lesz igaz! És ez nem szórszálhasogatás, ezek XX. századi nagyon is közönséges tények. Ennélfogva: minden szerelmi tájkép háttere a szolid utálkozás, amelyet erőltetett lelkesedéssel és álarcos lírával próbál önmaga előtt is leplezni. Ez a kegyetlenség és önfeláldozás kergetőzéséhez tartozó nyomorult sport.

Aki így látja a világot: nem ember már, hanem e három dolog: 1. síri csontváz, 2. céltalanul elektromos nemi idegek, 3. fékeromlott, folyton őrlő agyvelő. Érezzük, hogy ennek az emberfajtának vége, itt nincs tovább, valami másnak kell jönnie. Feleségében is csak a halottat, a csontvázat látja: a halál is csúf betegség, buta gyilkosság, állati részvétlenség, glóriátlan „business” ebben a novellában. Jellemző, hogy noha szíve csak egy marék hamu, ha más közönyös felesége tragédiája iránt, az pokolian, szentimentálisan elkeseríti. A lélekbúvárok jól tudják, hogy túlérzelgés és jeges közöny milyen közel állók az ideges emberben. Egyetlen cselekedetére sem mondhatja azt, hogy „igen”. Mikor szerelmeskedik, rájön, hogy mennyire untatják az érzékek villámjeleneit. Mikor Mona Lisa mosolyában tükröződhetnék, akkor (ó, irgalom!) könyvekre áhítozik... Ez beteg világ, de nem olyan színpadias nyafkálással, mint a Nap után nyúlkáló Ibsen-bábok, nem. Huxley matematikai szigorúságú könyvet akar írni A BETEGSÉGEK HATÁSA A CIVILIZÁCIÓRA címmel – ahogy van hideg összhangzattan, legyen egy hidegen ésszerű „kiábrándulástani” kézikönyvünk is. Az ilyen túlérzékeny lelkek – és ezt Huxley maga is tudja pontosan – végeredményben rettentően önzők: élete csak egoizmus volt

és egypár nevetséges érzéki vonás a nők testén. Ez a blazírt önbírálat a középkori önostorozás XX. századi elfajzott maradványa. Hát nem érdemi meg az ilyen férfiú, hogy pisze kis kullancsnőcskék „Mackó Muki”-nak becézzék? És Buddhát is „hello, boy” kiáltással horgásszák az autójukba?

Elvégre Huxley maga sem hisz zsenialitása értelmében vagy fontosságában: a második novella, A TILLOTSON-LAKOMA százéves, elavult festője és A FIATAL ARCHIMEDES című harmadik elbeszélésében a gyerekkorában elhalt matematikus zseni – mind sátáni vigyorgás a művészsors haszontalanságán... Nem tud Itália nélkül élni, de tudja, hogy rongyolódó kulissza az is. Egy olasz lányról azt mondja, hogy „*a klasszikus típus minta-képe*”, és hozzát teszi: „*vonásai tökéletes bárgyúságot tükröztek*”.

Zseniális írói fogás, hogy a MONA LISA MOSOLYÁ-nak, ennek a lélektani – hogy ne mondjuk – világnézeti novellának detektívregény-szerű csattanót ad: a gyilkosság izgalmassá teszi a históriát, és filozófiailag is remekül elhelyezett vörös pont a végén.

Vladimir Nabokov

ÉLETBŐL VETT ESET

Bratka László fordítása

A fal mögött Pável Romanovics hahotázva mesélte, hogyan hagyta el a felesége. Nem bírtam elviselni ezt az iszonyatos hangot, így anélkül, hogy a tükörbe pillantottam volna, abban a gyűrött ruhában, amelyben ledőltem ebéd után, arcomon pedig nyilván a párna nyomatával kirohantam oda, vagyis a háziúr ebédlőjébe, ahol az alábbi kép tárult elé: a főbérlem, egy bizonyos Prisvin (nem rokona az írónak) megállás nélkül cigarettát tölt, és biztatóan hallgatja Pável Romanovicsot, aki pedig iszonyatos arckifejezéssel járkál az asztal körül, tetejébe olyan sápadtan, mintha még tisztaságszeretetből kopaszra borotvált koponyája is belesápadna – sajátosan orosz, afféle hadmérnöki tisztaságszeretet ez, de most van benne valami ijesztő és szörnyűséges, olyan fegyences. Valójában a bátyámhoz jött, aki éppen elment itthonról, de neki tulajdonképpen mindegy is, a bánat beszél belőle, és tessék, elégedett hallgatóra talált egy alig ismert, nem túl rokonszenves ember személyében, és nevetve meséli – ámbár a szeme nem nevet –, hogyan szedte össze a felesége a lakásban a holmiját, hogy tévedésből elvitte az ő kedvenc cvikkerét, hogy az asszony összes rokona hamarabb tudott mindent, mint ő, „hanem kíváncsi lennék” – fordul most hirtelen egyenesen Prisvinhez, ehhez a jámbor özvegyemberhez, mert egyébként inkább valahova elfelé beszél: „Hanem arra kíváncsi lennék, hogyan lesz a túlvilágon, velem fog-e élni vagy ezzel a lakájlélekkel?” „Jöjjön be hozzám, Pável Romanovics!” – szólaltam meg legcsilingelőbb hangomon, és csak ekkor vette észre, hogy ott vagyok, mert búsan álltam ott a fekete tálalószekrény sarkához tapadva, amellyel szinte egybeolvadt fekete ruhás kis alakom – igen, gázszolok mindent, mindent, magamat, Oroszországot, a belőlem kikapart magzato-

kat. Átmentünk a szobámba, az én kicsi szobámba, ahol alig fér el a selyemnyoszolyám, amely szélesebb, mint amilyen hosszú, meg az alacsony éjjeliszekrényen a lámpa vízzel töltött üveggömbje, és személyes kényelmemnek ebben a légkörében Pável Romanovics rögtön más ember lett, szótlánul leült, megtörölte gyulladt szemét. Mellé gömbölyödtem, megveregettem a párnákat, és elméláztam felkőnyöklős női melázással, miközben őt néztem, kékes fejét, erős vállát, amelyre inkább zubbony illett volna, nem az a kétsoros zakó. Néztem, és egyre csodálkoztam, hogy lehettem én valamikor szerelmes ebbe az alacsony, tömzsi, egyszerű arcú férfiba – csak a fogai iszonyúan szépek, azt meg kell hagyni –, mert bizony szerelmes voltam bele két éve, még amikor a tündérr királynőjével való házasságára készült, de még milyen szerelmes; most egyre csodálkoztam, hogy sírtam miatta, hogy erről a vékony aranyláncról álmodtam, amit szőrös csuklóján hord. A hátsó zsebéből előbányászta jókora – miként ő nevezte, „harci” – cigarettatárcáját, és csüggedt bólogatás közepette néhányszor, a szokottnál többször ütögette a fedeléhez a cigarettát. „Hát igen, Marija Vasziljevna – mondta végül a foga közül, miközben rágyújtott, és fölvonta háromszögletű szemöldökét –, hát igen, ki hitte volna, hogy ez történik, bíztam ebben a nőszemélyben, nagyon bíztam.” Bőbeszédűségi rohama után most iszonyúan csöndesnek tűnt, hallani lehetett az eső kopogását az ablakpárkányon, Prisivn cigarettatöltőjének csettegetését a falon túlról. Amiatt-e, hogy borús nap volt, vagy mert a Pável Romanovicséhoz mérhető boldogtalanság megköveteli a látható világ széthullását, de úgy éreztem, már rég beesteledett, noha délután három volt csak, és nekem még ki kellett mennem a városon kívülre a bátyám megbízásából. „Micsoda mocskok az anyja – mondta Pável Romanovics füttyentve –, hiszen azt az illetőt a feleséggel ő, egyedül ő boronálta össze, mindig is ellenszenves volt nekem, és ezt nem is titkoltam Lénocska előtt. Micsoda mocskok! Maga látta is talán – hatvan felé jár, pejtarkára festi a haját, hájas, púpos a hájtól. Nagyon sajnálom, hogy Kolja nincs itthon. Ha megjön, azonnal hívjon fel! Én, mint tudja, egyszerű, egyenes ember vagyok, és rég megmondtam Lénocskának, hogy az anyja gyalázatos, kártékony perszóna. Arról lenne szó, hogy Kolja esetleg segítene nekem összeütni egy levelet az öregasszonynak, afféle – hogy úgy mondjam – formális bejelentést, miszerint én nagyon jól tudom és értem, kinek a hatása ez az egész, ki taszította bele a feleségemet – hát ebben a szellemben, természetesen abszolút udvariasan.”

Hallgattam. Először volt nálam, kifejezetten énnálam, hisz azok a látogatásai, amikor a bátyámhoz jött, nem számítottak, először ült nálam a heverőn, hullatta a hamut színes párnáimra – de ami azelőtt paradicsomi élvezetet jelentett volna, most egyáltalán nem töltött el örömmel. Jó emberek régen beszámoltak már róla, hogy a házassága sikertelen, hogy a felesége hitvány, örökké felajzott liba, és a bölcs szóbeszéd épp annak az alaknak avatta már rég a szeretőjévé, aki most tehénszerű bájait élvezi. A katasztrófa ezért engem nem lepett meg, sőt talán vártam is, hogy egyszer, lám, éppen így vetődik el hozzám Pável Romanovics. De nem – hiába is kotortam lelkem legmélyére, nem leltem ott örömet, ellenkezőleg, olyan nyomasztó, olyan nyomasztó érzésem volt, hogy el sem tudom mondani. Szerelmi regényeim a szereplők valamiféle titkos megállapodása következtében egytől egyig válogatottan tehetségtelenek és tragikusak voltak, pontosabban tehetségtelenségük meg is alapozta tragikus mivoltukat. A kezdetükre szégyen emlékezni, a megoldásukra visszataszító, a középső rész, azaz épp a lényeg pedig mintha nem is létezne, csak valami bágyadt hemzsegés rémlik, akárha zavaros vízen vagy ragacsos ködön át. De Pável Romanovics iránti szerelmem legalább annyiban volt nevezetes, mert – megmaradván hűvösnek és csodálatosnak –

nem hasonlított a többire, ám hiába múlt el és került messzire, a mai nap visszamenőleges érvénnyel fertőzte meg boldogtalansággal és szerencsétlenséggel, sőt egyszerűen valami zavarral, mégpedig azért, mert végig kellett hallgatnom, hogyan panaszkodik Pável Romanovics a feleségére és az anyósára.

„Bárcsak hamar hazajönne Kolja! – mondta. – Van még egy tervem, és azt hiszem, nem is rossz. De most egyelőre megyek!”

Búsan néztem Pável Romanovicsra, és vállkendőm rojtjaival takarva el számát – hallgattam. Ő az ablakhoz ment, amelynek üvegén kopogva és zúgva, bukfencezve emelkedett a magasba, majd csúszott vissza megint egy légy; aztán megtapogatta a könyvek gerincét a polcon. Mint a keveset olvasó emberek többsége, szenvedélyesen vonzódott a lexikonokhoz, és most kihúzott egy kötetet, amelynek kidagadt a hátulja, a borítóján pedig pitypang és vörös loknis lány látszott. „Pompás darab” – mondta, visszaerőltette a helyére, és hirtelen felzokogott. Magam mellé ültettem, megingott, egyre hangosabban zokogott, és az ölembe hajtotta a fejét. Könnyedén megérintettem smirglipapír-érdes, forró fejét és rózsaszínű, erős tarkóját, ami nekem úgy tetszik a férfiakban. Lassan csitult a zokogása. Finoman megharapott a ruhán keresztül, és fölült. „Tudja, mit – mondta, és cuppanósan összecsapta két homorú tenyerét (volt egy bácsi-kám a Volga mentéről, aki így mutatta, hogyan potyogtatják a tehenek a lepényt) –, menjünk el hozzám, kedves! Nincs erőm egyedül maradni. Megvacsorázunk együtt, belökünk egy kis vodkát, aztán irány a mozi, na?”

Nem bírtam nem beleegyezni, bár tudtam, hogy meg fogom bánni. Miközben telefonon lemondtam a megbeszélt látogatást, láttam magam a tükörben, és szigorú, viaszszürke arcú kis apácának láttam magam, ám egy perc múlva, púderezkedés és kalapfelvétel közben mintha elmerültem volna saját hatalmas, fekete, tapasztalt szememben, és csöppet sem apácásan csillogott az a szem – sőt a fátyolon keresztül tüzelt, de még hogy tüzelt. Útközben, a villamoson Pável Romanovics idegen és mogorva lett, én Kolja hivatali munkájáról beszéltem neki, a tekintete firtatva ugrált, nyilvánvalóan nem figyelt rám. Megérkeztünk. A három kis szobában, amelyeket Lénocskájával bérelt, hihetetlen rendtelenség uralkodott, mintha maguk a tárgyak is – kettejük tárgyai – verekedtek volna egymással. Hogy felvidítsam Pável Romanovicsot, nekiálltam szubrettet játszani, azaz fölvettem egy köténykét, amit ott felejtettek a konyhasarokban, a helyükre tolvaj békítettem ki egymással a bútordarabokat, s az asztalt olyan takarosan terítettem meg, hogy Pável Romanovics végül megint összecsapta a tenyerét, és elhátározta, hogy borscsot főz – nagyon büszke volt szakácstudományára.

Az első két-három kupica után rendkívül derűs, tette kész állapotba került, mintha valóban létezett volna valami terv, amelynek a megvalósításához hozzá kéne látni. Nem tudom, önmagát fertőzte-e meg azzal a magára öltött komolysággal, amellyel egy inni tudó férfi körülveszi a vodkát, vagy valóban úgy érezte, hogy még az én szobámban elkezdünk mi valamit kidolgozni, megbeszélni, mindenesetre tintát szívatott a töltőtollába, és sokatmondó arckifejezéssel odahozott egy dossziét. A dossziében a felesége levelei voltak, amelyeket akkor írt neki az asszony, amikor ő tavasszal elutazott Brémába vagy hová, és most olyan részleteket olvasott fel belőlük, amelyek azt bizonyították, hogy éppenséggel őt és nem a másikat szereti. Közben olyasmiket mondogatott derűsen, hogy „tessék parancsolni”, „nagysz-szerű”, „tetszik látni?!”, és ivott tovább. Fejtegetései abban összegeződtek, hogy ha Lénocska azt írta neki, hogy „képzeletben gyengéd vagyok hozzád, kedves páviánom”, akkor nem szeretheti a másikat, ennél fogva téved, és el kell oszlatni a tévedését. Még ivott, és megváltozott, komor,

durva lett, ki tudja, miért, levetette a cipőjét, aztán megint zokogott, mint énnálam, és zokogva járkált a szobákban, mintha ott se lettem volna, s csupasz lábbal tiszta erőből belerúgott az asztalba, amikor szembe találta magát vele. Közben végzett az asztali palackkal, és akkor jött a harmadik fázis, ennek a részeg szillogizmusnak a zárótétele, amelyhez a dialektika szabályai szerint eljutott a kezdeti buzgóság és az azt követő komorság. Most úgy nézett ki a dolog, hogy megállapítottunk valamit (az homályban maradt, hogy mit), ami módfelett visszataszító színben tünteti fel a szeretőt. A terv pedig abból áll, hogy én, mintegy a saját kezdeményezésemre, elmegyek Lénocskához, és „figyelmeztetem”, mégpedig azonnal a tudomására hozván azt is, hogy Pável Romanovics abszolút ellenez minden külső beavatkozást, és tanácsai angyalian önzetlennek. Föl sem tudtam ocsúdni, amikor a máris cipőt húzó Pável Romanovics sűrű sutogásától övezve és szorongatva felhívtam Lénocskát, s csak akkor jöttem rá, hogy részeg vagyok, és ostobaságot csinálok, amikor meghallottam magas, fátyolosan csengő hangját. Bontottam a vonalat, de Pável Romanovics csókolgatni kezdte hideg, összeszorított kezemet, és én újból tárcsáztam, Lénocska nemigen lelkesedett, ahogy rám ismert, azt mondtam, egy bizonyos ügy miatt találkozoznunk kell, és ő rövid hallgatás után beleegyezett, hogy most azonnal elmenjek hozzá. Ekkor, azaz amikor Pável Romanovicsal kijöttünk a kapun, kiderült, hogy véglegesen megérett a terv, és megdöbbenően egyszerű. Azt kell mondanom Lénocskának, hogy Pável Romanovicsnak kivételesen fontos közlendője van számára, ami semmiképpen, semmiképpen sem érinti a különválásukat (Pável Romanovics ezt különösen hangsúlyozta, kóstolgatva ennek a taktikának az ízeit), és a szemközti sörözőben várja.

Mintha nagyon hosszan mentem volna fölfelé a lépcsőn, és valamiért borzasztóan kínzott a gondolat, hogy legutóbb, amikor Lénocskával találkoztunk, ugyanazt a kalapot és ugyanazt a fekete rókaboát viseltem, mint most. Ő viszont szépen kiöltözve és frissen, ám rosszul dauerolt hajjal, meg úgy egyáltalán, megcsúnyulva jött ki eléem, öreges duzzanatokkal a szája körül, amelyek hiábavalóvá tették ezt az egész eleganciát. „Nem hiszem, hogy olyan fontos lenne – mondta, miközben kíváncsian nézett rám –, de ha ő azt hiszi, hogy még nem beszélünk meg mindent, akkor tessék, csak kérem, tanúk jelenlétében, félek vele kettesben maradni, asszonyom, elég volt.”

Pável Romanovics az asztalra könyökölve ült, amikor bementünk a sörözőbe, kisujjával vörös szemét dörzsölte, amelyen nem volt csíptető, és elmélyülten, monoton hangon mesélt valamit, valamiféle „életből vett esetet” az asztalánál ülő tökéletesen ismeretlen németnek, egy hatalmas termetű férfinak, aki lenyalt frizurát viselt, viszont pihe feketéltett a tarkóján, és le voltak rágva a körmei. „Másképp – mondta Pável Romanovics – az apám nem akart belekeveredni az ügybe, ezért elhatározta, hogy bekeríti a házat. Nos, rendben, uram. Tőlünk olyan messze voltak, mint körülbelül...” Szórazokozottan biccentett a feleségének, és folytatta, mintha mi sem történt volna: „...mint körülbelül innen a villamos, úgyhogy nem lehetett kifogásuk. De ugye abban egyetért velem, hogy nem tréfadolog az egész őszt világítás nélkül Vilniusban tölteni! Akkor, erőt véve magán...” Végképp követhetetlen volt, miről mesél. A német kissé elnyílt szájjal, kitarotán hallgatta – nehezen értett oroszul, de magának a megértésnek a folyamata örömmel töltötte el. Lénocska, aki olyan közel ült hozzám, hogy éreztem kellemtelen testmelegét, kotorászni kezdett a retiküljében. „Ehhez a döntéshez – mondta Pável Romanovics – hozzájárult az apám betegsége. Ha maga tényleg ott lakott, akkor nyilván emlékszik az utcára. Éjszakánként nagyon sötét van ott, és gyakran megtörténik...” „Pavlik – mondta Lénocska –, tessék a csíptetőd, véletlenül elvittem a retikü-

lőmben.” „Éjszakánként nagyon sötét van ott” – ismételte meg Pável Romanovics, beszéd közben kinyitotta a tokot, amelyet Lénocska az asztalon keresztül odadobott neki, föltette a csíptetőt, pisztolyt vett elő, és lőni kezdett a feleségére.

Lénocska fölkiáltott, engem is magával rántva az asztal alá zuhant, a német pedig, hátrahőkölvén Pável Romanovics mellől, megbotlott bennünk, ő is elesett, úgyhogy hárman gabalyodtunk össze a földön, de azért láttam, amint a lövöldözőhöz odaugrik egy pincér, és iszonyatos kéjjel és erővel a feje tetejére sújt egy vas hamutartóval. Azután az összetört világnak ilyen esetekben szokásos lassú rendbehozatala következett a báméskodók, a rendőrség és a mentők közreműködésével. A hamisan nyögő Lénocskát, akinek kövér, napbarnított vállán ment át a golyó, kórházba vitték, de hogy Pável Romanovicsot hogyan vezették el, azt nem is láttam. Miután minden véget ért, azaz amikor elfoglalta minden a régi helyét – az utcai lámpák, házak, csillagok –, egy néptelen utcán találtam magam a némettel; a hatalmas férfi fedetlen fejjel, bő esőkabátban mintha lebegett volna mellettem. Először azt hittem, hogy hazakísér, de hirtelen rájöttem, hogy én kísérem őt. Lassan, komolyan, de nem minden költészet nélkül, hogy, hogy nem, rossz franciasággal magyarázta el a háza kapujában, hogy nem vihet be magához, mert a barátjával él, aki apát is, fivért is, feleséget is jelent a számára. Bocsánatkéréseit olyan sértőnek találtam, hogy fölszólítottam, haladéktalanul hívjon egy taxit, és méltóztasson hazavinni, de ijedten elmosolyodott, s becsapta az orrom előtt a kaput, és tessék, máris a nedves – bár az eső rég elállt –, a nedves és megszegyenített utcán mentem teljesen egyedül, ahogy az nekem mindig is kijárt, és a szemem előtt megjelent minden, megjelent Pável Romanovics, amint törülgeti szegény fejről a vért és a hamut.